

ЗАСОБИ ТЕКСТОВОГО ЗВ'ЯЗКУ В ДІАЛЕКТНОМУ НАРАТИВІ-СПОГАДІ

Наталя Литвинова
(Луганск, Україна)

У статті на матеріалі однієї зі східно степових говірок України здійснено аналіз основних семантико-граматичних засобів, що реалізують у діалектному тексті категорії когезії та когерентності, забезпечуючи функціонування оповіді-спогаду як цілісної комунікативної одиниці в діалектному дискурсі; подано структурно-семантичний опис маркерів зв'язності в говіркових оповідях на рівнях зовнішнього міжфразового та внутрішнього міжсинтагменного зв'язків у висловленнях за опозицією синкретизм / розчленованість, що визнана одним з провідних законів побудови усного розмовного мовлення.

Ключові слова: діалектний текст, діалектний наратив-спогад, висловлення, міжфразовий зв'язок, синтагматика.

Діалектний наратив-спогад є одним із найпоширеніших виявів усного зв'язного говіркового мовлення і становить собою цілісну одиницю – діалектний текст. За І. Гальперіним, текст характеризують такі головні категорії, як цілісність та зв'язність [1, с. 43; 4, с. 260]. Когезія відображає зв'язність тексту на формальному рівні й разом із когерентністю – категорією вираження зв'язності в змістовому плані, є однією з вимог текстуальності [5, с. 30].

Положення про текст – первинну конкретну одиницю спілкування – розроблене в лінгвістиці тексту [1, с. 7], колоквіалістиці [6, с. 24; 10], теорії дискурсу [9, с. 56]. У світлі універсальних текстових категорій провідними конститутивними ознаками-категоріями діалектного тексту є зв'язність, цілісність та інформативність. Вони достатньою мірою розкривають сутність діалектного тексту, своєрідні внутрішні закони його побудови [7, с. 44].

Мета цієї статті – аналіз основних семантико-граматичних засобів, що реалізують у діалектному тексті категорії когезії та коге-

рентності, забезпечуючи функціонування оповіді-спогаду як цілісної комунікативної одиниці в діалектному дискурсі. Завдання статті – подати структурно-семантичний опис маркерів зв’язності в говіркових оповідях на рівнях зовнішнього міжфразового та внутрішнього міжсинтагменного зв’язків у висловленнях за опозицією синкретизм / розчленованість, що визнана одним з провідних законів побудови усного розмовного мовлення [8]. Джерелом дослідження послужили тексти – зразки переважно монологічного мовлення, зібрані в одному з населених пунктів східної України (сmt Бірюкове Свердловського району Луганської області), що є ареалом побутування українських східностепових говірок.

Усний характер тексту діалектної оповіді-спогаду, функціонування в певному територіально обмеженому говірковому осередку дозволяє припустити наявність в його мовній тканині засобів зв’язності на рівні когезії, що набувають у діалектному тексті специфічного забарвлення, відображаючи тим самим основні механізми текстотворення в діалектному мовленні. Такими засобами когезії в текстах оповідей-спогадів постають займенники, сполучники / сполучні слова, частки, явища інтеграції та повтору компонентів у структурі висловлень, адже саме вони відображають складну ділянку однозначно недиференційованих за своїм функціональним призначенням формантів когезії, де відбуваються процеси наближення / відштовхування діалектів і літературної мови [2, с. 9].

За нашими спостереженнями, вживання займенників як засобів формального зв’язку в мовленнєвій площині текстів діалектних оповідей-спогадів підпорядковане передусім опозиційному розшаруванню: у структурному плані – за напрямком анафоричного / катафоричного зв’язку; у семантичному – за напрямком виділення оповідача-діалектоносія з говіркового соціуму, ототожнення чи взаємодії з ним. *Конструкції з особовим займенником в анафоричній функції* в діалектних нарративах відповідають подібним структурам кодифікованого літературного мовлення, де займенник виконує свою безпосередню пряму роль уникнення повтору вже названого повнозначного слова: *‘видно*⊂*ж*^м *‘може сна*‘*чала були кри*‘*ниці*‘*і / ‘воду брали / а потом усов*‘*ер’шенствувалис’ на*‘*верно колод*‘*і*‘*з’а / шоб*^н *‘йіх хот’ об*‘*са*‘*дит’ ‘йакос’ там //; і це*⊂*ж*^м *на*‘*робиш*

ч'ор^лнила / то^д'і^ж во^{но} отс^тайец' а і ц'ілі^г год^м / пол'зуйемс'а //; а там на^ого^ар'і там зас^тава / погранзас^тава / на^ч'ал'н'іком бу^у кап'ітан Си^сойе^у // в^{ін} по^гиб^м //. Чинник контактного розташування займенника відносно іменника-антецедента у площині двох суміжних висловлень посилює їх глютинуючу силу та ступінь зв'язності в потоці мовлення.

За структурою та семантикою до розглянутої групи висловлень з анафоричними займенниковими конекторами у своєму складі наближені висловлення із займенниками, що не мають прямого об'єкта відсилання в тексті оповіді-спогаду. Відтак ці займенники повністю позбавлені формально вираженої анафоричної функції. Вона створена загальним ситуативним контекстом бесіди, у площині якої розгорнено оповідь. Ситуативний контекст бесіди передбачає наявність певного поля знання, спільного для оповідача й слухача, що автоматично знімає будь-які перешкоди для необхідного розуміння слухачем предмета мовлення, і є дієвим лише за умови входження слухача до кола близьких або знайомих оповідачеві людей. Уживання діалектоносієм висловлень із займенниками, що не мають чіткого функціонального вираження, на нашу думку, можна пояснити двома основними настановами – свідомим акцентуванням уваги слухача на самому ланцюгу подій безвідносно до їх виконавців, униканням деталізації оповіді, спиранням на ситуативний контекст: *точ'но / приїїхала до^дому / а в^{ін} прис^ла^у сва^т'і^у //; за^шо нам виста^ул'али о^ц'інки? // шоб^н в^{ін} проч'і^та^у / роз^ка^за^у / от // ч'і в^{ін} пи^та^у нас о^так ї^якос' / шо клас бу^у роз^битий на^н'ескол'ко ч'ас^тин / ну з^нач'і^т' груп / на^н'ескол'ко груп і о^так ми ву^ч'ілис'а ше //*.

Лінію уникання деталізації оповіді в мовленнєвій площині діалектних текстів-оповідей підтримують також займенники: а) відносні: *їак ко^ли нада ш^ос'бістрен'ко / у^кинеш //*; б) заперечні: *так ^ноч'у ^кинулис' ^луди і ^кажди- у^сих тих ^коне^й розоб^рали / шоб^н ^нїх^то^уї не^уз^на^у ї не^уб^ач'і^у //*; в) означальні: *їсе по^слу^шне бу^ло //*; г) вказівні: *а об^ншо^лушували і те кор^мили / а о^ц'і^ж кач'а^ни то^пили кач'а^нами //*.

Конструкціям з особовим займенником у катафоричній функції в діалектних наративах властива функція автокорекції,

уточнення оповідачем мовлення в процесі побудови висловлення:
увоїну йакораз^с ми уч'ілис'а / от // с'ім ч'олов'ік д'іч'ат
нас із Бїр'у'кови поїхало туда //.

Сполучники у висловленнях текстів оповідей досліджуваної говірки є одними з провідних формальних засобів вираження текстової категорії зв'язності, що виражають відношення між об'єктами дійсності й семантичні відношення між одиницями тексту. Відношення, формовані міжсинтагменним сурядним зв'язком, виражені такими одиницями:

– єднальні відношення → сполучники *і, та*: Байеви о'це / Воц'ко / Бала'ноўского С'ер'г'еї Афа'нас'евич'а 'ж'інкин брат забрали / пока'ж'іт' дорогу / **та** так во'ни і не'повер'талис'а н'іх'то //;

– протиставні відношення → сполучники *а, но*: то'д'і не'було ше не'ас'фал'та / н'іч'ого / **а** грунто'ва дорожа //;

– розділові відношення → сполучники *або, ч'і, ч'і ... ч'і, то ... то, хоч'* (тяжіння останнього до статусу частки): у'мене буў ко'т'ілок та'кії // ар'м'іс'кії / із'ар'м'ії дес' **ч'і** н'і'мец'кії / **ч'і** може'ї наш //;

Відношення, формовані міжсинтагменним підрядним зв'язком, виражені:

– з'ясувальними, означальними відношеннями → сполучник *шо*: і 'саме голо'їне / **шо** н'і'у'ї'кого н'і'одна дитина із'їїхн'іх / було поб'я'їате'ро / по'ч'етверо / н'іх'то не'по'мер //;

– порівняльними відношеннями → сполучник *йак*: те'пер кин'с'а / **йак** о'це та'ку страш'ну бол'езн' і не'наїдеш ко'го пол'іч'іт' //;

– часовими відношеннями → сполучні слова *коли, йак*: не'було здан'їя / **коли** о'це //; на'сте'пу да'вали по'дес'ат' / **коли** по'двац'іт' 'сотих да'вали земл'і //;

– причиновими відношеннями → сполучники *бо, пото'мушо*: не'ска'жу / **бо** позабу'вала ўже ўсе //;

– відношеннями мети → сполучник *шоб'*: бат'ко'ї'мати п'рїйдут' з'р'оботи / нада **шоб'** у'п'равиц'а //.

Поліфункціональність властива займенникам та сполучникам саме на рівні зовнішнього, міжфразового зв'язку. Здатність формувати

єднальні смислові відношення на рівні цілого тексту поза своєю первинною семантикою виявляють в ініціальной позиції у висловленні: 1) протиставний сполучник *a*: *a* ми |б·і|л'а д|вору стої|мо / *a* |мама го|ворит' ме^н'і / |Н'і|на / б·і|жи //; 2) сполучне слово *шо* пояснювальної семантики: *от* с|т'і|ки ме^н'і то|д'і зр'і|н'алос'? // *шо* / чо|тирнац'ат'? //; 3) модальні частки *та*, *так*, *ну*: *та* так о|це поте|хен'ку^ї / і жи|ву //; *Т'і*|п'л'інск-і фа|м-і|л'і|а / *a* на-з|вайут' Садо|їни|ки // *так* о|це |кажут' / *шо* це л'е|генду / ну л'е|генда / *може* це|ї пра|їда во|но //; *ну* д'і|теї на|вулиц'і було |дуже ба|гато //.

Протиставно-єднальні відношення утворює в межах двох висловлень, у межах одного висловлення комбінація сполучників „*a – і*”: *a* До|шата о|це йак прої|ж-айеш *i* о|то м-і|сток у|Та|лов'ї / о|це нази|вайе|ц'а / *i* там|же о|то і|де о|тої р'і|ч'ак|же|ж^м *i* ту|ди / *i* нази|вайе|ц'а До|шата / с|кел'а // *i* |робе пово|рот|же с'у|ди //.

Насиченість контактено розташованих у текстовій тканині висловлень з однотипними за структурою й семантикою засобами зв'язності утворює своєрідні текстові блоки й створює єдину змістову, граматичну та модальну площину висловлень [3, с. 21], зрештою, – формує емотивну насаженість діалектної оповіді: *i* там сад^м бу|ї! / *i* в'ін зроби|ї із|б·і|лослив-і|ї / із|сли|ї ви|на / в'ін сам |маст'ер тої |Іван / *i* сам бо|ч'оноч'ок зроби|ї / *a* Казм-і|ч'у прока|за|ї / *шо* ти|ж^м не|ка|жи // *a* на|о|ц'і Меланки / це|ж ти пре^д-ста|їл'айеш / л'і|том зроби|ї / хот' у|а|їгуст'і ч'і |ї|с'інт'абр'і / аж^м у|кон|це йанвар'а / *це* там де|їат|на|цито|го по|м|о|ї|му Мелан'ки / *i* в'ін у|сих нас при|гла|си|ї / *це* Шахн'у|к-і|ї д'во|їе / Керил'о|їна |ї|ц'і |ше|сте|ро / *цих* |вос'і|м і / |дес'ат' душ нас п-і|ш|ло // *i* п-і|ш|ли|ж^м о|це|ж^м у|с'і |ї|масках //.

Конструкції, що зазнали синтаксичної інтеграції, виконують у діалектних висловленнях роль структурно-семантичних компенсаторів, зрідка – актуалізаторів при повторенні в другій конструкції компонентів першої, адже переважна більшість виявлених в оповідях-спогадах інтегрованих одиниць за лівобічним зв'язком є незавершеними конструкціями. Своєрідне розшифрування, уточнення другою конструкцією змісту першої шляхом використання спільного для двох

конструкцій компонента як специфічного синтаксичного конектора призводить до нарощення семантики всього висловлення при максимальному звуженні в потоці мовлення довжини висловлення: *о́то піддо́ску там у́се розд'єдували / а ми п'ісок но́сили / м'ішали роство́ри подавали це у́баноч'ках* //; *і о́тоб%ж у́род'і йак стука́ють о́так* / *л'уди хтос' ви́ходе і / ну* / *ви́де / не^мма н'іде н'ікого!* / *за́йде у́хату / оп'ят' стука́е у́вікно* //.

Повтор-синтагма та повтор-фраза відображають актуалізацію діалектного висловлення безпосередньо на синтаксично-синтагматичному рівні, виступаючи в діалектній оповіді індикаторами структурної й предметно-змістової текстової зв'язності. *Повтор-синтагма* здатний виконувати зокрема такі функції: а) акцентувально-видільну: *по́мн'у / по́мн'у / йак це во́йна нач'а́лас* //; б) функцію мовленевого відтворення повторюваності дії, вираженого повтором предикату: *і ти шо / і о́це о́ни шос' тамба́лака́ють* / *ба́лака́ють* / *ба́лака́ють!* //; в) функцію нарощення смислу, що полягає в уточненні атрибутивних та адвербіальних характеристик повторюваного компонента: *і то / наші́ с'і́л'с'кі́ п'іш'ли на́рудн'і́ки / на́шахтн'і́ рудн'і́ки / от / а с'уда́ у́же то́д'і нач'а́ли п'ривозит' ізза́пада* //.

Різновидом синтаксичного повтору в текстах діалектних оповідей, що за однією зі своїх структурних рис – парцельованістю – тяжіє до *повтору-фрази*, є повтор синтагми висловлення з нарощенням змісту. При цьому повторена синтагма / компонент синтагми попереднього висловлення є структурним компонентом у складі нового висловлення, слугуючи єднальною ланкою між двома лінійними висловленнями, темою наступного висловлення: *ба́т'ка мо́го заб'рали у́т'риц'ат' с'ід'мом го́ду / мен'і бу́ло дес'ат' год^м* // *заб'рали без'вин'ого* //; *і йакос' у́скорост'і тут у́нас сто́йала ч'аст'* // *навулиц'і Ку́бишева сто́чала ч'аст'* //.

Частки-актуалізатори *так, ні*, виражені фонетичними варіантами *да, н'е, н'ет* у діалектних оповідях-спогадах виявляють розширення функціональної семантики. Залежно від позиції у висловленні частка *да* може виконувати: а) функції зауваження, паузи-підтвердження мовцем достовірності пригаданих подій, деталей – нерідко з повтором компонентів попереднього висловлення: *да / у́се_таки і фотогра́ф-ійі бу́ли і* //; *сб'єр'каса бу́ла тут* // *да / ко́лис' бу́ла*

сб-ер|кас:а //; б) функцію підсумовування сказаного: *а во|на точ'но та|кого |году / як |я / |двацят' |шостого / |да* //; *а |шас п-ішоу сто |двацят' не|ма / |двіст'і не|ма / і |ї|сумк-і н'і|ч'ого не|ма* // *да* //.

Частка-актуалізатор *н'е* (*н'і, н'ет*) у висловленнях діалектної оповіді-спогаду: а) нерідко має відтінок автополемічності: *шо ми сна|ч'ала* // *н'е* / *ну воб-^нше |ран'ше було та|ке по|н'ат'їе* / *їа|ж^ш ка|жу / ми / ми та|ке не^ш|д'елали* / *ну |наш-і з|нашого к|ласу та|к |д'елали і воб^н|ше т|рохи с|тарш-і / |бомкало при|д'елат' / |кажут'* //; б) є прийомом згортання структури висловлення через уникання зайвого повтору вже сказаного: *|вискоч'іла із|кухн'і і |їс'о / |я |її|ї |їди / |їди / і |ц'а|ж / ох ти / |їди / ах ти мо|їа ха|роша со|бач'ка / |їди с'у|да / |їди с'у|да / до|нейї* // *а о|на н'е / о|на сто|їт' о|так за / |удвор'і і о|це о|так |дивиц'а і |їс'о* //.

Таким чином, структурно-семантичний аналіз займенників, сполучників / сполучних слів, часток, явищ повтору та інтеграції компонентів засвідчив здатність цих граматичних одиниць бути засобами текстового зв'язку у контекстно-мовленнєвій тканині діалектних оповідей-спогадів. Поза суто формальним мовним рівнем вони на рівні мовленнєвому постають поліфункціональними, а відтак тяжіють до дискурсних маркерів виявлення особистості оповідача-діалектоносія та його осмислення себе в говірковому просторі.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Валгіна Н. С.** Теория текста : учеб. пособие / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 280 с.
2. Вербальные и невербальные опоры пространства межфразовых связей : кол. моногр. / [отв. ред. Т. М. Николаева]. – М. : Яз. славян. культуры, 2004. – 256 с. – (Studia philologica).
3. **Герман К. Ф.** Складне речення в буковинських говірках : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Герман Костянтин Федорович. – Чернівці, 1967. – 301 с.
4. **Дымарский М. Я.** Дейктический модус текста и единицы текстообразования / М. Я. Дымарский // Проблемы функциональной грамматики : категории морфологии и синтаксиса в высказывании / Е. В. Андреева, А. В. Бондарко, М. Д. Воейкова и др. – СПб., 2000. – С. 258 – 269.

5. Исследования по структуре текста : [сб. ст. / отв. ред. Т. В. Цивьян]. – М.: Наука, 1987. – 302 с.

6. **Китайгородская М. В.** Речь москвичей : коммуникативно-культурологический аспект / М. В. Китайгородская, Н. Н. Розанова. – М. : Рус. словари, 1999. – 396 с.

7. **Руснак Н.** Діалектний текст як об'єкт лінгвістичного дослідження / Наталія Руснак // Наук. вісн. Чернів. ун-ту. – 2003. – Вип. 170 / 171 : Слов'янська філологія. – С. 42 – 47.

8. Русская разговорная речь / отв. ред. Е. А. Земская. – М. : Наука, 1973. – 485 с.

9. **Серажим К. С.** Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність : (на матеріалах сучасної газетної публіцистики) / К. С. Серажим. – К. : Київ. нац. ун-т, 2002. – 392 с.

10. **Ширяев Е. Н.** Структура разговорного повествования / Е. Н. Ширяев // Русский язык : текст как целое и компоненты текста. – М., 1982. – С. 106 – 121.

TEXT'S CONNECTIVE MEANS IN DIALECTAL NARRATION-REMINISCENCE

Nataliya Lytvynova
(Lugansk, Ukraine)

In this article on base of one of Ukrainian East-Steppe dialects analysis of the fixed semantic and grammatical means of cohesion and coherentness in dialectal narration-reminiscence is carried out. The structural and semantic description of connective markers is given in narrative dialectal texts on levels of external interphrase and internal syntagmatic connections in utterances in accordance with two opposite tendencies of oral colloquial speech – syncretism / surplus.

Key words: dialectal text, dialectal narration-reminiscence, utterance, interphrase connection, syntagmacy.